

AJ

„Hazám tudósi,
könyvet nagy nevének!”

Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai

„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”

Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai

„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”

Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai

Szerkesztette:
Cieger András

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Országos Széchényi Könyvtár

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

Universitas Könyvkiadó

Budapest, 2017

A könyv megjelenését támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2017
© MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
© Országos Széchényi Könyvtár
© Universitas Kiadó

ISBN 987-963-9671-60-7

Tartalom

Előszó.....	7
Csörsz Rumen István Arany János dalgyűjteménye és a debreceni kollégium.....	9
Rajnai Edit „könnyebbnek találtam Thália zászlaja alá esküdni.” Arany János a színházban	37
Tari Lujza Gitár és „tambura” – A „hangzó művészet” Arany János életművében	67
Völgyesi Orsolya Arany János és a honorácior-kérdés Bihar vármegyében 1845 júniusában	89
Bognár Szabina – Homoki-Nagy Mária – Nagy Janka Teodóra A népi jogtudat Arany János műveiben.....	101
Takáts József A <i>Buda balála</i> politikája.....	131
Deák Ágnes „mint toronyból a bakter” – Arany János folyóiratai „nemzeti és társadalmi kérdések” erőterében.....	153
Hoppál Mihály Újabb adatok és megjegyzések a <i>Toldi</i> mitológiai háttéréhez	195
Gulyás Judit „Ama solidaritás...” – A mese értelmezése Arany János értekező prózájában az 1850-es és 1860-as évek fordulóján.....	209
Imrényi András A mondat „jellemé” – Arany János szórendi írásai a 19. századi és a mai magyar nyelvészet tükrében	243

Gábori Kovács József Arany János és az akadémiai jutalomtételek	265
Sárai Szabó Katalin Az irodalmi Deák-párt és a „protestáns etika”	289
Baráth Béla Levente – Keczán Mariann A Debreceni Református Kollégium mint Arany János kitüntetett emlékezethelye.....	313
A kötet szerzői.....	347
Névmutató	349

A népi jogtudat Arany János műveiben¹

Jogi kultúrtörténet, jogi néprajz, „jog és irodalom”

Arany János rendkívül gazdag irodalmi munkássága nagyszámú, a legkülönbözőbb szemléletű és megközelítésű elemzéseknek képezte és képezi tárgyát.² Tanulmányunk abba a folyamatba illeszkedik, amelyet a tudományközi szemlélet erősödése, azaz a 18. századtól kialakuló diszciplináris tagozódáson túli kitekintés jellemez a mind teljesebb, differenciáltabb megismerés érdekében.³ Az interdiszciplinaritás megtermékenyítő hatásában bízva vizsgálja a jogtörténet, jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz határterületén Arany János *Az elveszett alkotmány* eposza tükrében jog és irodalom érintkezésének sokszínűségét.

A *jogi kultúrtörténet* 1990-es évek végétől folyamatosan gyarapodó eredményei – elsősorban a mindennapi jogélet vizsgálata és a szimbólumkutatás témájában szervezett konferenciák, a megjelent tanulmánykötetek, a nemzetközi kutatások eredményeinek a hazai kutatásba történő gyors és közvetlen integrálását célul tűző tudományos munkák – a kutatási terület iránti érdeklődés folyamatos erősödését bizonyították.⁴ A jogi kultúrtörténet rendkívül gazdag tematikai köréből (pl. processzusok, jelképek, hatalmi szimbólumok, vizuális ábrázolások) itt és most csak az intertextualitást emeljük ki: a jogi szövegeket formáló kultúrtörténeti meghatározottságokat, illetve a jogi szövegek (pl. eskük, petíciók, magánszerződések, végrendeletek) tartalmi és stilisztikai jegyeit elemző kutatásokat.⁵

Az elmúlt években szintén megélnékül *jogi néprajzi* kutatások a jogi vonatkozású társadalmi normák között is elsősorban a kisebb közösségek szabályainak, szabályrendszerének megismerését fogalmazták meg célként.⁶ A kutatások kiterjedtek a normák keletkezésének, életben tartásának körülményeire éppúgy, mint

¹ A tanulmány *A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár* (K109191 sz.) című NKFIH kutatás támogatásával készült.

² Csak néhány kiemelés: Riedl 1887; Barta 1953; Dávidházi 1992; Németh G. 1970; Nyilasy 1998; Takáts 2002; Szilágyi 2009; Horváth 2011.

³ Jog és irodalom kapcsán erről értekeznek: Rixer 2012.

⁴ Mezey 2006, 2011, Mezey–Nagy J. 2009.

⁵ Kajtár 1986: 69–81; Kajtár 2001:123–127; Kajtár 2004; Kajtár 2009; Kajtár 2014.

⁶ E tudományközi kutatások elősegítésére alakult a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport*, amelynek tagjai az eltérő diszciplínák egymást gazdagító szempontrendszerét kívánják érvényesíteni közös kutatásaik során (www.jogineprajz.hu).

a normaváltozások, illetve normasértések eseteire; annak vizsgálatára is lehetőséget nyújtva, hogy az egyéneknek milyen szerepe lehet a közösségi szabályrendszerek alakításában. A jogi néprajz elsődleges, de nem kizárólagos tárgyához, a paraszti társadalom normáinak vizsgálatához az írott forrásokon túl a szójhagyományt és a jogi vonatkozású tárgyi emlékeket is felhasználva komplex módszerrel közelít. Legszélesebben értelmezett kutatási tárgyát a jogi vonatkozású társadalmi normák gazdag világa jelenti, amely számos szempont alapján vizsgálható. Ezek egyike a jogintézmények fejlődése szerinti strukturálás: kronologikus rendben megkülönböztetve a szokásnormát, a jogszokást, a szokásjogot, a jogi normát/jogintézményt, a jogi népszokást és a jogi néphagyományokat.⁷ A felsoroltak mindegyike, de különösen a jogi népszokások, illetve a jogi néphagyomány, azaz a már nem gyakorolt, de még ismert jogi vonatkozású szokások, folklórműfajok (közöttük a népmese, a népdal, a népmonda, a rege, az anekdota, az igaz történet vagy éppen a közmondások), széles érintkezési felületet kínálnak jog és irodalom viszonylatában.⁸

A jogi néphagyományok szépirodalmi forrásokon alapuló tanulmányozása is figyelemre méltó kutatástörténeti előzményekkel rendelkezik. A téma kutatói közül minden bizonnyal legismertebb Tárkány Szücs Ernő, aki már pályája kezdetén felhívta a figyelmet a kalotaszegi népmesékben előforduló jogi elemekre, s ugyanő volt az is, aki Tömörkény István műveit vizsgálva hazánkban elsőként szentelt önálló tanulmányt annak, hogy egy szerző szépirodalmi alkotásain keresztül vizsgálja egy közösség – a 19–20. század fordulóján Szeged környékén élt emberek – jogtudatát.⁹

A jogi néprajz, vagy ahogyan korábban a kutatás tárgya alapján nevezték, a népi jogélet jelei közül Tagányi Károly (1856–1924) több évtizedes kutatómunkát követően közreadott jogszokásgyűjtő programjában (1917–1919)¹⁰ forrásként tekint az utazók leírásaira.¹¹ Emellett hangsúlyozta a nyelvhasználat, valamint a jogi közmondások gyűjtésének szükségességét. Tagányi programjának csak első, család- és örökléssjogi részét publikálta (*A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész. A család- és öröklési jog köréből*).¹²

⁷ Legutóbb erről részletesen: Nagy J. 2014d.

⁸ P. Szabó Béla kitűnő, műfajavató tanulmánya: P. Szabó 2009. Lásd még: Domokos 2009; Lanczendorfer 2009; Nagy J. 1995; Nagy J. 1998; Nagy J. 2000; Nagy J. 2002; Nagy J. 2003; Nagy J. 2009; Nagy J. 2011a; Nagy J. 2011b; Nagy J. 2013a; Nagy J. 2013b; Nagy J. 2013c; Nagy J. 2013d; Nagy J. 2013e; Nagy J. 2014a; Nagy J. 2014b.

⁹ Tárkány Szücs 1944; Tárkány Szücs 1970.

¹⁰ Bognár 2010; Bognár 2012; Bognár 2013.

¹¹ Tagányi 1917: 44.

¹² Bognár 2009.

A közreadott első részben is több jogszokás magyarázatánál használt irodalmi forrásokat (pl. haláltánc, a házban égő örök tűz, vérivás, elsőszülöttségi jog),¹³ de a tervezett folytatás kéziratanyagában is számos szépirodalmi utalás maradt fenn.

Tagányi Károly és a munkásságára nagy hatást gyakorló Joseph Kohler (1849–1919),¹⁴ illetve a jogszokások vizsgálatát szorgalmazó más, későbbi kutatók is, a (népi) jogot empirikusan megismerhető kulturális jelenségnek tartották, mely természetesen az adott kultúrába ágyazódott. Elsősorban a népköltészet emlékeit: a jogi vonatkozású népmondákat (többségükben eredetmondák, jogóvó mondák, jogi emlékekhez, helyekhez, jogi személyekhez fűződő mondák),¹⁵ a szólásokat és közmondásokat, valamint a gyermekjátékokat vizsgálták,¹⁶ de figyelmük kiterjedt más irodalmi alkotásokra is.¹⁷ A kutatás-módszertani összegzések háládatlan feladatát magára vállaló Papp László így írt erről: „Nem becsüljük le a költészet helyben élő s a nép által szívesen hallgatott termékeinek, meséknek, mondáknak, példabeszédeknek jogi tartalmú és tendenciájú anyagát, az azokhoz fűzött megjegyzéseket, s mint már említettük, különösképpen gyűjtjük a valóban emlegetett, tartalmukban vallott vagy megtagadott, jogi jelentőségű szólásokat, közmondásokat.”¹⁸

Tanulmányunk kutatástörténeti áttekintése nem lenne teljes a „jog és irodalom” kutatási terület hazai eredményeinek ismertetése nélkül. A „jog és irodalom” témában immár ötödik alkalommal megrendezett konferenciák szellemes című köteteit – *Iustitia kirándul, Iustitia modellt áll, Iustitia mesél*¹⁹ – kézbe véve nem marad kétségünk afelől, hogy a jogi formalizmus és konstruktivizmus béklyójából kiszabadult jogászok (és a mérlegtartásba belefáradt, szokatlan helyzetekben megidézett Iustitia) számára az „örömmézenélést” – Varga Csaba szavaival élve: életpótlékot – jelent ez a terület.²⁰ Ahogy ahhoz sem fér kétség, hogy az említett kötetekben a jogászok, jogfilozófusok mellett publikáló irodalmárok és egyéb bölcsészek²¹ az interdiszciplináris együttműködés és egésze alatt valóban új szempontokkal, és természetesen új szerzők új műveinek bevonásával tágitják

¹³ Tagányi 1918: 28, 34, 49, 200.

¹⁴ Kohler 2300-ra rúgó publikált írása között természetesen találunk szépirodalommal foglalkozót: pl. Kohler 1883–1884.

¹⁵ A felosztás Künßberg-től való: Künßberg 1936, 1952, 1963.

¹⁶ Szendrey 1936; Künßberg 1925, 1936.

¹⁷ Vö.: Bónis 1943; Bónis 1948; Schempf 1990 és 2001.

¹⁸ Papp 1948: 15.

¹⁹ H. Szilágyi 2010; Fekete–H. Szilágyi–Könczöl 2009; Fekete–H. Szilágyi 2011; Fekete–H. Szilágyi–Nagy 2013.

²⁰ Varga 2007: 122. Ugyanő az egyes országok jog és irodalom gyakorlatát elemezve óva int a csodavarástól.

²¹ Majtényi Balázs a harmadik kötetről írott recenziójában találóan megjegyzi, hogy a hazai jog és irodalom-kutatások kinőtték az öndefinícióként meghatározott interdiszciplináris keretet, a közölt írások „egy a jog és irodalomnál tágabb, de szintén interdiszciplináris témához, a jog és bölcsészettudományokhoz köthetők”. Majtényi 2014: 93., vö.: H. Szilágyi 2010.

a kutatások horizontját.²² A téma kutatója, Nagy Tamás jogfilozófus szerint azonban „jogászok és irodalmárok saját tevékenységük valóságát a másiktól elzártként élik meg és az e tevékenységekhez kapcsolódó elméleti reflexiókat is merev akadémiai határokkal elválasztott területekként érzékelhetjük”.²³ Amennyire örömteli tehát, olyannyira alkalomhoz kötött a jog és irodalom közötti határok átlépése. A jogbölcseleti oldalról indult „jog és irodalom” kezdeményezés képviselői – elsősorban az ebben a körben az 1990-es évek közepétől kutatásokat folytató, H. Szilágyi István,²⁴ valamint a fentebb említett Nagy Tamás,²⁵ illetve később Rixer Ádám²⁶ – a nemzetközi törekvések értékelésével, illetve a hazai kutatások számbavételével egyfajta alapozást is elvégeztek a további kutatások számára, Varga Csaba az európai nemzeti jogtudományok áttekintő értékelésével pedig időben és térben is tágította a kutatások horizontját.²⁷ A jogbölcseleti iránytól függetlenül Kiss Anna kriminológus volt az, aki a „bűnbeesett irodalmi hősök” történeteit egybegyűjtötte és bevonta a büntetőjog oktatásába.²⁸ Az említett áttekintésekből is kirajzolódik, hogy hazánkban a „jog és irodalom” vizsgálatokban elsősorban az az irányzat dominál, amely azt kutatja, hogyan jelenik meg a jog és az igazságosság az irodalmi művekben (law in literature), illetve a szépirodalmi művekben megjelenő jogviszonyokban, jogi relevanciájú élethelyzetekben jog- és eszmetörténeti forrást lát.²⁹

Tanulmányunknak nem titkoltan az is célja, hogy a jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások eredményeit legalább előképként beemelje a formálódó „jog és irodalom” kánonba, bízva abban, hogy a két kutatási irány jogfogalma és talán célkitűzései között párhuzam vonható és hogy „jog és irodalom” érintkezési formájának sokszínűségét, azaz „a kapcsolat létező és lehetséges formáinak teljeskörűségeire törekvő” bemutatását közösen könnyebben sikerül megvalósítani.³⁰

²² H. Szilágyi megfogalmazásában mostanra gyakorlatilag a modern magyar irodalom 19. századtól napjainkig terjedő történetét felölelő elemzéseket olvashatunk jog és irodalom témában. H. Szilágyi 2012: 4.

²³ Nagy T. 2007.

²⁴ H. Szilágyi 2007, 2010 és 2012.

²⁵ Nagy T. 2007, 2010, 2011 és 2012.

²⁶ Rixer 2012.

²⁷ Varga 2007.

²⁸ Kiss 2008, 2010.

²⁹ A feltűnően hiányzó kritikai szemléletről és gyakorlati célkitűzésről vö. H. Szilágyi 2012: 6., a jog és irodalom kritikai szemléletének visszaságairól és esetlegességeiről ld. Varga 2007.

³⁰ Rixer 2012: 166.

A népi jogtudat helye Arany János „népi tudalom” fogalmának komplex értelmezésében

A kutatástörténeti áttekintés során már szó esett Tárkány Szücs Ernő mindmáig folytatás nélkül maradt tanulmányáról, amely a kalotaszegi népmesék jogi elemeinek vizsgálatát követően Tömörkény István novellái alapján vállalkozik nemcsak a népet jogi vonatkozásainak, illetve egy közösség mindennapi jogéletének szépirodalmi megformálására, hanem ennél jóval többre: a népi jogtudat felmutatására. A jogérvényesülés a többség által önként követett, jogilag szabályozott magatartások sorozata. A jogkövetés szubjektív elemeként meghatározott népi jogtudatot pedig Tárkány Szücs Ernő „egyéni, igazságosnak vélt magatartásként” definiálja, melyet a jogszabály (hatósági előírás) és a jogszokás (a közösségi szokásrend) határoz meg.³¹ Tömörkény sokszereplős, realista novellái is azért kiváló forrásai a népi jogtudat megismerésének, mert egy jól körülhatárolható közösség életét mutatják be (lokalitás). Népfogalmába beletartoznak a szegény és gazdag parasztok, a kisiparosok éppen úgy, mint a mezőgazdasági termékeket feldolgozó középipar munkásai vagy a kisvárosi értelmiségiek (társadalmi vertikálitás).³² Tanulmányában Tárkány Szücs gazdag helyi példaanyaggal érzékeltette a vizsgált közösség népi jogtudatát és összehasonlította mártélyi, illetve kalotaszegi tapasztalataival. Írásának értékét egyrészt az jelentette, hogy elsőként dolgozott fel egy olyan témát, melyet korábban a népi jogéletkutatás területeként már többen is megneveztek. Másrészt elemzésének módszertani következményeit is rögzítette: ha és amennyiben elfogadjuk, hogy a – jelen esetben Tömörkény novelláiban – jelentkező jogi felfogások azt a jogtudati állapotot jelzik, amelyben a társadalom az adott időben vagy akár évszázadokkal korábban élt, tevékenykedett, egyúttal azt is elfogadjuk, hogy a népi jogtudat társadalmilag és történetileg meghatározott.³³

A tradicionális közösségekben a népi jogtudat két vektora (törvény – jogszokás) közül a jogszokás/szokásjog szerepe volt a domináns. A jogszokás a közösség tagjainak kifejezetten jogi jellegű, a törvény által szabályozott „fent” világtól elkülönülő „lent” világa, azaz a társadalom kisebb-nagyobb közösségeinek vélt vagy létező autonómiája alapján alkotott, a közösség által elismert, azaz a hagyomány és szokás erejénél fogva megtartott és öröklődő, szükség esetén azonban a közösség által kikényszerített, a mindennapok szervezésére (az életviszonyokban jelentkező érdekeltségek egyeztetésére) szolgáló szokásszerű gyakorlata.³⁴ A szokásjog (*consuetudo*) pedig a kisebb vagy nagyobb közösségek együttélése során kialakult, majd az állam által utólag elismert, szankcionált

³¹ Tárkány Szücs 1981: 40.

³² Tárkány Szücs 1970: 421.

³³ Uo. 427.

³⁴ Nagy J. 2014d.

szokásnormát, jogszokást jelenti. E kontextusban témánk szempontjából is rendkívül figyelemre méltó Takáts József értelmezése az Arany által használt „népi tudalom” fogalmáról, a költő szokásjogi gondolkodásával és az eposz műfajával összefüggésben.³⁵

Arany János költeményeinek, balladáinak a jog oldaláról történő elemzésével mind gyakrabban találkozhatunk az elmúlt időszakban. Horváth Attila tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy Arany műveiben milyen fontos szerepet játszottak az alapos jogi, jogtörténeti ismeretek.³⁶ Kiss Anna Toldi Miklós repülő „nehéz köve” kapcsán – a jogos védelem és a gyilkosság elhatárolásának kérdését elemezve – Toldi felmentésének jogtörténeti hitelességét, illetve az Ágnes asszony balladából kiindulva az elkövetés után bekövetkező kóros elmeállapot büntethetőségre gyakorolt hatását fejtegeti.³⁷ Péter László Arany *A hamis tanú* balladájának keletkezéstörténetét kutatva jut arra a következtetésre, hogy a megcsapatás Arany idejében még a hagyomány által szentesített, magától értetődő, köztudomású szokás volt.³⁸ Kovács Béla Sándor jogterületenként „leltározza” az Arany életműben fellelhető jogi jelenségeket.³⁹ A kutatásaiban Tárkány Szücs Ernő eszmei örökségét is folytató Gelencsér József egy büntető jogszokás, a táncra kényszerítés elemzéséhez kapcsolódva *Az ünneprontók* című balladáról állapítja meg, hogy bár Arany saját korában vélhetően ismerte ezt a szokást, mégis bizonyíthatóan egy ponyvairodalmi munkát használt kiindulópontként.⁴⁰

Az Arany János munkáit jogi szempontból vizsgáló írások közül a leginveciózubb Takáts József már említett elemzése, amely kiindulópontja okán is külön figyelmet érdemel.⁴¹ A szerző itt nem a szépirodalmi alkotásokból „kinyerhető” forrásokat kutatja, hanem – kapcsolódva Arany „népi tudalom” fogalmához – azt vizsgálja, hogy Arany életművében miként tükröződik a szerző szokásjogi gondolkodása. Egy jól kutatott szerzői életmű vizsgálatához talál új kontextust a „módszertani érdeklődésű” irodalomtörténész. Kiindulópontja az – hasonlóan Tárkány Szücs következtetéséhez –, hogy az irodalmi alkotásokat ugyanazok a konvenciók befolyásolják, mint a társadalmi élet egyéb aspektusait.⁴² Kitekintve az irodalomtörténet „diszciplináris látószögű kanonikus teréből” – mások mellett több, a korszak jogéletét és jogelméletét befolyásoló kérdéskört is érint.

³⁵ Takáts 2002: 295. A hagyomány és „népiesség” Arany költészetében tematikához érdemes fellapozni a Magyar Néprajzi Társaság Arany centenáriumán elhangzottakat: Sebestyén 1917; Solymossy 1917.

³⁶ Horváth 2011.

³⁷ Kiss 2008 és 2010.

³⁸ Péter 2012.

³⁹ Kovács 2007. Köszönet Kajtár István professzornak, hogy felhívta figyelmünket az írásra.

⁴⁰ Gelencsér 2014: 139.

⁴¹ Takáts 2002.

⁴² Vö. Takáts 2008: 84.

Ezek egyike meglátása szerint a szokásjog – Grosschmid nyomán –, a „valóságban érvényesülő törvény”, amely – mint kiemeli –, a *Hármaskönyv* szerint csak akkor tekinthető jognak, „ha általmegy a valóságba, ha szokásjoggá válik”.⁴³ Érdeemes azonban felhívni a figyelmet az Arany által használt „népi tudalom” fogalom rétegzettségére, többdimenziós értelmezhetőségére. A Takáts által hivatkozott és Grosschmid által tárgyalt szokásjog alapvetően egy közösségi norma *utólagos állami* elismertségéhez kapcsolódik, amely esetében – éppen a szerző által képbe emelt újhistorizmussal összefüggésben⁴⁴ – nem elhanyagolható a rendi társadalmi dimenzió. Bár a *Hármaskönyv* rendelkezik a jobbágyokra vonatkozóan is, illetve vannak olyan rendelkezései, amelyek általánosan is alkalmazottakká váltak,⁴⁵ döntően a nemességre, a „fent” tradicionális világára vonatkozik. Az ettől élesen elkülönülő „lent” világában azonban a jogszokás, azaz a kisebb-nagyobb társadalmi közösségek mindennapjait szervező szokásszerű gyakorlat volt a meghatározó. Ha ez utóbbi sajátosságait összevetjük Arany „népi tudalom” fogalmával⁴⁶ – a népi tudásban, hagyományban gyökerezéssel, a közösségi visszafogadás és a közösségi ellenőrzés kérdésével –, akkor nyilvánvaló, hogy az autonóm és integratív közösség által alkotott, elismert, a hagyomány, valamint szokás erejénél fogva megtartott és öröklődő, szükség esetén a közösség által ki is kényszeríthető jogszokások a „népi tudalom” szerves részei.⁴⁷ Arany „népi tudalom” fogalmának komplexebb értelmezése tehát a *szokásjog* mellett a népi jogi tudást, a *népi jogtudatot* is magában foglalja – újabb kapcsolódási felületet jelentve irodalom és jog vonatkozásában.⁴⁸

„Népi tudalom” (szokásjog, jogszokás) vs. törvény: a magyar reformkor jogéletének dichotómiája

Arany első eposza, *Az elveszett alkotmány* a régi tradicionális és az új, polgári jogrend kollízióját ábrázolja 1845-ben – a majd csak a század végére kiteljesedő folyamat kezdeti szakaszában (talán ez is magyarázza travesztia-jellegét). A téma szempontjából adekvát a Takáts említette szokásjogi keretek közé illeszkedés, a szoros kötődés a jog, a jogtörténet világához. Ha az Arany-életművet szélesebb fókusszal vizsgáljuk, egyre gyakrabban

⁴³ Takáts 2002: 299.

⁴⁴ A Stephen Greenblatt által jegyzett irodalomelméleti és kultúrtörténeti irányzatról vö. Takáts 2002: 295.

⁴⁵ Az egyik ilyen az áldomásra vonatkozó rendelkezés volt. Részletesen: Nagy J. 2011.

⁴⁶ Lásd Dózsa Dániel *Zandirbámjáról* írott bírálatát: Arany 1968: 10–12. Részletesen elemzi: Takáts 2002: 295–297.

⁴⁷ Mezey 2009.

⁴⁸ Rixer 2012: 173. A szerző által számba vett kapcsolódási területek: jog az irodalomban (law in literature), a jog mint irodalmi műfaj (law as literature), irodalom a jogban, jog és irodalom az egyéb társadalomtudományokban.

és erőteljesebben bukkannak fel a „népi tudalom”, a népi jogtudat jogszokásai – akár a Toldi-trilógia egyes részleteiben, de még inkább a balladákban (pl. *Tetemre hívás*, *A hamis tanú*, *Ágnes asszony*, *Vörös Rébék*, *Tengeri hántás*).

Az *elveszett alkotmány* a szokásjog alkonyán és az új, formálódó polgári társadalom törvényi szabályozásának hajnalán született. „Eposzi hitelének” kulcsa az, hogy Arany saját tapasztalatait, kétségeit írta meg benne. Közeli ismerőseit formálta az eposz szereplőivé, a jog területén szerzett személyes tudását, tapasztalatát öntötte formába. Az irodalomtörténeti elemzések gyakran számon kérik a költőn a szereplőkkel azonosulás hiányát, szemére vetik azt is, hogy eposza a heroikus elemeket mellőző kicsinyes korrajz: inkább karikatúra, mint hősiес tabló. A jogtörténet, a jogi kultúrtörténet oldaláról viszont éppen a hiteles kor- és jogtörténeti rajzot kell kiemelni, mint a mű legfőbb értékét. Azt, hogy Arany a maga korának problémáihoz szól közvetlen módon és a korra jellemző típusokat teremt.

A továbbiakban egy rendhagyó elemzés keretei között arra vállalkozunk, hogy – elsősorban a jogtörténeti háttér felrajzolásával – néhány példán keresztül az eposz korrajzát elemezzük.

Látom: e földön nincs állandóság. Hiu minden
Küzdés, fáradozás. Az arany bullák oda lesznek,
Alkotmány oda lesz, oda lesz az adóatlan élet,
Vámok, aviticitas, majoratus, tolvaj-akasztás
És borozás, mind, mind eltűnnek, idővel, e földről;
(6: 191–195)⁴⁹

Arany János *Az elveszett alkotmány* főhősének, Rák Bendének a szájába adja ezeket a gondolatokat, aki a reformkori Magyarország konzervatív gondolkodású nemeseit testesíti meg. A 19. században bekövetkezett társadalmi, gazdasági, politikai események és változások bőségesen szolgáltak példával Arany számára, hogy saját gondolatait, véleményét közölje olvasóival. Műveiben jól nyomon követhetők mind a reformkor haladó politikusainak törekvései, mind az 1848-ban, majd pedig a kiegyezés által bekövetkezett változások.

A jogi normák Arany költészetében való megjelenésével foglalkozó szerzők elsősorban a társadalomban élő szokásokat, a bírói gyakorlat által érvényre juttatott szokásjogi normákat vizsgálják. Az írások alapját az a tény képezi, hogy Arany debreceni

⁴⁹ Szövegét lásd: Arany 1951.

tanulmányai során jogot is tanult.⁵⁰ Nagyszalontára hazatérve előbb „korrektor”, 1839-től „írnök a városnál, aztán rendes aljegyző” lett.⁵¹ Ettől kezdve a mindennapok ügyes-bajos ügyeinek intézése egyet jelentett számára a jogi kérdések megoldásának feladatával.

Arany ifjúkora a reformkor évtizedeire esik. Akkor kezdi aljegyzői munkáját, amikor az ország a „nagy” reformkori országgyűlés tanácskozásán már túl van. Országgyűlési vitára kerültek a büntetőjog, a magánjog, a kereskedelmi jog tervezetei, az úrbéri kérdések, a szabad királyi városok közjogi kérdéseit érintő tervezetek. Már ismertek voltak Széchenyi művei, sőt Wesselényi *Balítéletek* című munkája is napvilágot látott. Vármegyei közgyűléseken tárgyalták az ösiség eltörlését és a jobbágyfelszabadítást. Megszavazták az úrbéri telken élő nemesek megadóztatását. Az ország átalakulóban van, ami nemcsak a társadalmi életben jelentkezik, hanem a magyar jogrendszer egészében. Az a polgári átalakulás, amely majd 1848-ban éri el csúcspontját, éppen Arany nagyszalontai jegyzőségének idejére esik. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy irodalmi munkáiban „meglepő pontossággal adott meg jogi definíciókat”.⁵²

Ebben az időben a magyar jogrendszer egészét két jogforrás határozta meg: a szokásjog és a törvény. A magánjog területén szinte kizárólag, de a közjog vonatkozásában is elsősorban a szokásjog alakította a mindennapok életét. Emellett a magánjogot csak elvétve, az alkotmányos életet viszont gyakrabban alakították, módosították törvények.

Arany műveiben – tekintettel arra, hogy epikai munkáihoz komoly előtanulmányokat folytatott – az „aktuális jelenidő”, a reformkor jogi világa jelenik meg. Azé a korszaké, melynek országgyűlésein egymást követően tárgyalták a polgári átalakulást lehetővé tevő törvényeket. Az *elveszett alkotmány* negyedik énekében szinte katalógusszerűen sorjáznak a szabályozásra váró területek. Takáts József Arany epikai munkáinak elemzése során azok jogi hátterét vizsgálva felhívja a figyelmet a szerző szokásjogi gondolkodására, amelynek sajátos értelmezését is adja: „ami fontos, hogy e tanulmányban szokásjogi gondolkodás [...] alatt olyan jogfelfogást értek, melynek a szokásjog áll a »tengelyében«, s mely a szokás általi befogadást tekinti az írott törvény joggá válása, »hatályosulása« feltételének.”⁵³ Takáts tehát a definiálás folyamatában a Nagyszalontán is alkalmazott, Arany által életre keltett⁵⁴ szokásjog keletkezéséről, a történeti jogi iskoláról és a kodifikáció kérdéseiről értekezik.

⁵⁰ A Debreceni Református Kollégiumban 1800-ban szervezték meg az első jogi tanszéket. A jogakadémia felállítására csak 1853-ban került sor. vö. Tóth 2002–2003: 380; Horváth 2011: 27.

⁵¹ Arany János levele Gyulai Pálhoz, Nagykőrös, 1855. június 7. Arany 1982: 559.

⁵² Horváth 2011: 25.

⁵³ Takáts 2002: 299.

⁵⁴ Horváth 2011.

Nem szabad elfelejteni, hogy a tradicionális jogrendszer⁵⁵ világában a szokásjog és a törvény a két meghatározó jogforrás, amelyek között nincs hierarchia. Egymás mellett élve kiegészítik egymást. Werbőczy *Hármaskönyvében* a két jogforrás egymáshoz való viszonyát valóban úgy határozta meg, hogy a szokás lehet törvényt magyarázó, pótló és azt lerontó.⁵⁶ De ez fordítva is igaz, a törvény is lehet szokásjogot magyarázó, pótló és azt lerontó jogforrás. Időbeliségét tekintve a szokás, a szokásjog alakult ki először mint életviszonyokat rendező norma, de az állam kialakulását követően, feltétlenül számolni kell a törvényalkotó hatalom akarásával. Van egy további, igen lényeges elem a két jogforrás egymáshoz való viszonyának megítélésében. Nem szabad csak a magánjog területét vizsgálni. Az emberek egymás közötti, magánjogi viszonyai azok, ahol legtovább fennmarad a szokásjog, s amelynek élethelyzeteibe a törvényalkotó hatalom csak ritkán avatkozott be.⁵⁷ A közjogi – alkotmányjogi, büntetőjogi – viszonyok között viszont időben jóval korábban és hatékonyabban jelenik meg a törvény mint jogforrás.⁵⁸ A társadalmi, gazdasági viszonyok átalakulása a 18–19. században jogbiztonságot követelt, amely igény a kontinentális Európában életre hívta a kodifikáció, a törvénykönyvalkotás igényét és szükségszerűségét. Ez az igény jelent meg a magyar jogéletben először az 1790. évi országgyűlésen és folytatódott a reformkor minden országgyűlésén.⁵⁹ A reformkor törvényalkotási hangulatát kedves iróniával jellemzi Arany:

⁵⁵ Béli 1999.

⁵⁶ Werbőczy 1990. Bevezetés XI. cím 3.§.; A szokásjog és a törvény kapcsolatában érdemes megjegyezni, hogy Werbőczy előbb szól a törvényről, amely alatt érti „a népek határozatát, melynél fogva az előkelőbbek a közrenddel együtt valamit szentesítettek. [...] hajdan a nemzetet illette, jelenleg fejedelmünket illeti.” Werbőczy 1990. Bevezetés VI. 1.§.

⁵⁷ Erre jó példa az özvegyi jog intézménye, amelyet már Szent István törvényben szabályozott, s amelynek tartalmi kereteit a későbbi századok szokásai illetve a bírói gyakorlat bővítette ki.

⁵⁸ Kérészy Zoltán a szokásjog derogatórius erejét elemezve állapította meg, hogy a szokásjognak, mint jogforrásnak az elemzését elsősorban „dogmatörténeti és jogelméleti szempontból” vizsgálták, nem pedig „tényleges megjelenésében vagyis jogtörténeti adottságában.” Véleménye szerint ez az oka annak, hogy a szokásjog érvényesülésével összefüggésben különböző elméletek alakultak ki. Ezzel összefüggésben jutott Kérészy arra az álláspontra, hogy a *Hármaskönyv* keletkezése előtti századok jogi normáinak jogtörténeti elemzése szükséges, mert „régii hazai jogunk túlnyomóan szokásból eredt, mely abban az időben elsőrendű, illetve generális kútfő volt annyira, hogy nálunk hajdan még a törvényekben foglalt jogtételek is a szokás által, a joggyakorlatban történt alkalmazás útján nyertek kötelező erőt.” Ez utóbbi megállapítás azonban már nem vonatkoztatható egy az egyben Arany korára. Egyrészt mert a nemesi magánjog alapvető szabályai rögzültek a *Hármaskönyvben*, másrészt épp a szokásjogban meglévő belső fejlődés következtében új normák alakultak ki. Ezek egy része, különösen a magánjog területén, a szokásokat bővítette, s a bírói gyakorlat által érvényesíthetővé vált, mások érvényesülését épp a törvények szüntették meg. Vö. Kérészy 1935: 345.

⁵⁹ A törvénykönyv alkotás szükségszerűsége ma már vitathatatlan. Amikor a természetjogi filozófia hívei körében, s ezen belül elsősorban J. Bentham munkáiban megfogalmazódtak a törvénykönyv, a kódex szükségszerű kellékei, ez magában hordozta a szokásjog mint jogforrás háttérbe szorulását. A körvonalazódó

Hajdan az ifjúság tanuló, mint tisztos apái,
A haza törvényét, mint azt Verbőczyben és szent
Corpus Jurisaink foliánsain írva találta:
Most, tanulás helyt, ő maga gyúr, külföldi anyagból,
Új törvényt, nehogy a régin rágódnia kelljen.
(3: 265–269)

Máshol így jellemzi a „liberálisok” törvényalkotói kedvét:

Verbőczyt leverik veszedelmes cifra beszéddel,
És az öreg Corpust korpázzák korcsmai módra.
(4: 281–282)

Amikor Arany János műveiben korának élő szokásait, a mindennapok jogi életének megnyilvánulását keressük, érdemes megvizsgálni a ritkán emlegetett, Arany által sem igazán szeretett művet, *Az elveszett alkotmányt*. Ebben az eposzban a reformkor társadalomrajza éppúgy megtalálható, mint a vármegyei közgyűlések világa, a reformkor nagy kérdései (pl. az ősiség fenntartásának vagy éppen elvetésének gondolata).

Az elveszett alkotmány mint hiteles kor- és jogtörténeti tabló

Már a mű címe is megérdemli, hogy jogtörténeti elemzés alá vegyük. A történeti alkotmány világában évszázadról évszázadra változó közjogi szokásaink és törvényeink összesége alkotja az alkotmányt. Első megjelenése az 1222-ben kiadott Aranybulla, ahol a formálódó nemesi rend először fogalmazta meg törvényesen megkoronázott uralkodójával

új rendszer természetesen nem nyerte el mindenki tetszését. A történeti jogi iskola képviselői elutasították a magánjog túl gyors kodifikációját, mert az egyes normák történeti gyökereinek feltárását tartották elsődlegesnek. Különösen jellemezte ez a germanistákat, akik a római jog recepciója miatt a jogintézmények germán gyökereit kutatták. Szalay László és Deák Ferenc viszont szükségszerűnek tekintette a törvénykönyvek megalkotását. Ezt hangsúlyozta Deák 1834 májusában az országgyűlés kerületi ülésén. Vö. Kónyi 1903: 82–84; Kossuth 1949: 169–170. Az átalakulás folyamatát szépen érzékelteti Kemény Zsigmond írása, aki a kodifikációval szembeni álláspontját tömören így jellemezte: „A végrehajtó hatalom az új tízmillió parancs mindenik igéjét gyorsan s félre nem értve teljeseedésbe fogja venni, következőleg a személy és vagyon tökéletesen biztosított, az emberi erő- és munkásságnak határtalan tér nyílik, az intézkedések minden ereze a közboldogság óceánjához vezet, és rövid időn a föld az éggel cserélterik be. A népboldogítás ezen módszere nevezterik kodifikációnak.” Kemény 1983: 19–20. Vö. Huszti 2012: 50–52.

szemben követeléseit: „mint hazudék soha nem hallott jogaikról, / És az arany bullát, mint gyémántoztam előttük...” (2: 493–494), melyeket mintegy háromszáz évvel később sarkalatos nemesi jogok címen Werbőczy rögzített *Hármaskönyvében*.

Protestált, s mutatá nemes útlevelét, az idénit,
Melynek rendi szerént mentes vala, mint nemes ember
Révtől, és vámtól, hadi bajtól, házi adótól,
Egyszóval, minden kötelességtől haza, ember,
Isten iránt, sőt önjóvoltától is egyúttal.
(5: 321–325)

Az úrbériség megszüntetése, az ősiség eltörlése, a népképviselési választójog bevezetése, a szabadságjogok biztosítása olyan követelések voltak a reformkori országgyűléseken és az akkori politikai életben, amelyek az ősi, sarkalatos jogokat alapjaiban változtatták meg. Amikor Arany 1845-ben az eposzt írta, még csak sejtette, de nem tudhatta mi történik majd Magyarországon 1848 tavaszán.⁶⁰ Megtapasztalva azonban az országgyűlésre készülő vármegyékben uralkodó hangulatot, látva a konzervatív és a liberális gondolkodók és híveik közötti küzdelmet, képes volt hitelesen ábrázolni a magyarországi viszonyokat. „Tényekben, tudásban, képzetekben dúskáló világ ez, amivel tökéletes párhuzamban van a nyelvi anyag gazdagsága, [...] Az »információk« forrásai sokfélék – primér, közvetlen élmények, mint a maga közeli környezete, egy kis bepillantás Pestre, a kor vidéki társaséletébe, a politika megyei mozgalmába és a reformnacionalizmus országos küzdelmeibe – mintegy alulról, meg nem szépítő közelségből nézve.”⁶¹

Az elveszett alkotmány társadalomrajzában Arany elsősorban a vármegye köznemeseinek világát mutatja be, de itt-ott a jobbágyság életét is felvillantja – mint pl. a robotból hazafelé tartó jobbágyra utalva az első énekben:

Ott egy öreg jobbágy ballag haza úri-dologról,
Évei számát s a törvény-tiltotta botokból
Csak vagy húszat emelve legörnyedt háta gerincén
Öhajtásának egész napi úri kegyéből.

⁶⁰ Jelen tanulmány témája és terjedelme nem teszi lehetővé, hogy *Az elveszett alkotmányban* megmutatkozó valamennyi politikai, közjogi témát elemzés tárgyává tegyünk. Igazat kell adunk Szilágyi Mártonnak, aki szerint a mű „politikai kontextusát ennek részleteit alaposabban kevesen vették szemügyre.” Ebben a vonatkozásban nemcsak az a fontos, hogy „politikai konkrétumokat” ki lehessen mutatni, hanem az, hogy Arany képes volt ebben az eposzban a reformkor társadalmi, politikai, közjogi, büntetőjogi és magánjogi kérdéseit érinteni, és ezeket a gondolatokat hol a konzervatív álláspontot képviselő főhősének, Rák Bendének a szájába adja, hol pedig a haladó, liberális eszméket megtestesítő Hábornak. Vö. Szilágyi 2009.

⁶¹ Barta 2003: 111.

A kiszolgáltatottak tablóját kiegészíti a távolban feltűnő koldus elfogulatlan, tárgy-szerű, plasztikus jellemzése:

Távol egy agg vándor siet a faluvéget elérni;
Vállán csizma, butyor; húsz éve tapasztal az isten
Adta, keresve falut, várost kikerülve, az útban;
Sok honi bort megivott, kenyeret megevett, s jutalomkép
Megtanulá e szót: keszenem...
(1: 55–59)

Arany eposzi tömörséggel utal a jobbágyokkal szemben leggyakrabban alkalmazott botbüntetésre, amelynek kiszabható mértékét soha sem szabályozták törvényben. Csak az 1820-as években korlátozták, eltörlésére pedig majd Deák Ferenc tesz javaslatot a büntetőtörvény tervezetében.

A jobbágy terheit a nemesség jelentős része sem kívánta eltörlölni, sőt a vármegyei nemességet terhelő költségek viselését is a jobbágyokra hárították volna:

Nemcsak a választás terhét, mely annyira súlyos, ...
Fogná hordani, nem, hanem a megyetiszt fizetését
Szinte viselné a házsártos, lomha paraszttal.
Kit csak, mint a diót, törten használhat az ember?
(3: 321–325)

A robot mellett ajándékokkal is tartozott a parasztság, melynek mértékét hiába rögzítette már Mária Terézia Urbárium, azt a 19. század első évtizedeiben is még a földesurak határozták meg:

Születésem napja falunkban
Nem kis zajt okozott, mert akkor az udvari hajdúk
Négy borjút, hatszáznyi tojást, tíz jókori bárányt,
Száz csirkét s ugyanannyi köcsög vajat összezsaroltak
Létemen örvendő jobbágyim szeretetéből
(2: 164–168)

Az úrbéri és ezen belül a jobbágyfelszabadítás kérdését először az 1832., majd az 1840. évi országgyűlés tárgyalta, s szavazta meg annak önkéntes, azaz a nemes és a jobbágy között létrejött szerződés útján való megszüntetését, melyet így jelenít meg Arany:

Gróf Pipy kényszerített örökös váltságot ajánlott,
Melly a jobbágyot kötelezze kiváltani földjét;
Földesurát, úgymond, szükségtelen így kötelezni:
Az, maga hasznáért, örömet lép alkura úgyis.
(3: 276–279)

A köznemesség igen jó jellemzését adja Arany az eposz második énekében, ahol Rák Bende szüleit, a köznemes ifjú fiatal éveit, a kor szokásának megfelelő külföldi utazást, a nemesi vagyon elvesztésének szinte megszokott útját, módját mutatja be. A nemesi vármegyék törvényszékein választott, sokszor ingyenes tisztség volt a táblabíróé:

Mély eszü ember volt, a legelső rangu tekintély,
Ritkán szólt s keveset megyegyűlésekben, azért őt
Békén hallgatták...
(2: 115–117)

Az árvaszéki elnök a vármegye egyik legfontosabb tisztségviselőjének számított. Feladatai közé tartozott a nemesi árvák képviselőjének, a gyámoknak a kinevezése és elszámoltatása. A gyámok kötelezettsége volt az éves, ún. gyámi számadástétel. Amennyiben ennek során az árvák vagyonában hiányt tapasztaltak, az árvaszék elnökének kellett kezdeményeznie a gyámi számadási perindítást, az árvák vagyonának hűtlen kezelését pedig a korabeli törvényszék állapította meg.⁶²

Árvai dolgokban nagy jártasságú egyén volt:
Ő maga több rendű nemes árvák gyámnok, buzgón
Elnöklött napidíj nélkül is árvai széken,
S oly sarkantyúja volt gyámoknak, szolgabíráknak,
Tiszti ügyészeknek, hogy alig lőn nagykoruvá az
Árva, midőn már gyámja – letisztázottan! – az első
Évrüli számadolást beadá;
(2: 120–126)

A vármegyei közgyűlések hangulatát, ahol a megye birtokos nemesei vettek részt, s ahol szintén megjelentek a reformkorban körvonalazódó pártok, csoportok, az eposzban mintegy filmszerűen vetíti elénk Arany.

⁶² Fogarasi 1839: 55–61.

Mert két párt volt a megyében,
Egyik az ős magyarok nemadózó pártja; tapasztalt
Ősz öregek, nagybirtokosok, grófok, hadi tisztek,
Consiliariusok (mindhárom fajja ezeknek),
Táblabírók és szolgabírók, közbirtokosocskák,
Végre a romlatlan, címerleveles rokonoknak
Szép szót megfogadó, jogokat védő sokasága.
Másik a hígvelejű szóhősök zajtele pártja:
Kik miután magokat vagyonoktól megszabadíták,
Most szabadelvűeknek szeretik hánytatva nevezni.
Rövid szóval mindennemű serge
A békételenek, szeleburdiak és fecsegőknek.
(2: 463–478)

Érdemes a megyegyűlés résztvevőit összevetni a harmadik énekben bemutatott Védegyelet ülésén megjelentekkel:

Jönek urak, nem-urak, vászonnemesek, paszomántos
Birtokosok, frakkos megyetisztek, arasznyi szakállal,
Kardosan és botosan, hogy tudjanak ülni tanácsot;
Uri parasztlak, azaz kutyabörtelen értelem aljas
Emberi: ügyvédök, tisztek, papok, orvosok és föld-
Mérők.
(3: 39–44)

A megyegyűlések egyik legfontosabb feladata a tisztújítás és az országgyűlési követek megválasztása volt. Mindkét esemény elkerülhetetlen kísérőjelensége a kortesek etetése és itatása. A magyar szépirodalomban oly gyakran megírt téma⁶³ Arany eposzában is feltűnik.

Vagy tán nem tudom én, hogy Q. megye legközelebbi
Tisztújításán vezetéd látatlan alakban
A maradó pártot; tüzeléd Rák Bende halandót
S a több cinkosokat, kik durva dorongot emeltek
A sebesen haladás szentséges zászlaja ellen?
(1: 252–256)

⁶³ Eötvös 2007.

S hasonló formában ugyanez jelenik meg a viharban küszködő Bende gondolataiban, amikor Arany a következő szavakat adja hőse szájába:

Örömestebb üstökölödném
Háromezer haragos kortessel, mint e viharral:
Mert azokat szóval, lármában holmi jelekkel,
Meg lehet engesztelni,...
(1: 375–378)

A választások kialakult gyakorlata szerint:

Tisztújításkor reggel pálinka csöbörrel;
Délben hús, bor, elég; ugyanaz vacsorára dulásig.
S legkevesebb három huszas egy szavazóra naponként.
Mért volnánk nemesek? Nem azért-e, hogy amire tetszik,
Nem szóval felelünk.
(4: 292–296)

De Arany, bár iróniával, véleményt mond a vármegyék szokásáról is.

Tisztújítás ez? kérdém reszketve dühömben,
Az van-e? vagy vásár, hol lelkeket ad, vesz az ember?
Hol nem az érdem jó mérlegbe, hanem a gaz önösség
Űz szemfényvesztő játékot az ősi nemessel?
(2: 263–265)

Az *elveszett alkotmány* énekeiben csak érintőlegesen jelenik meg a nemesi birtokrendszert jellemző ösiség.

Földesurak, kiknek tetemes földbirtokaikra
Dédükök elfeledett bűvázdozatul ebet öltni
S bőrét a szerzett holdak hátára terítetni...
(3: 223–225)

A nemesi családok életének alapját a nemesi birtok jelentette, amelyből minden osztályos egyenlő részre tarthatott igényt:

Mindenik egyformán igényelhetette a földből
Osztályrészének kihalását nyílonként,
S most mindennek egyen-tag földdel kellene bírni.
(4: 499–501)

Az apai örökség megosztása ritkán ment végbe békés úton. Hol az egyik, hol a másik osztályos kevesellte az, amit kapott, növelve ezzel az amúgy is gyakori birtokperек számát.

Szóváltás, azután perelés lön: vagy magyarabbúl
Mondva ki: osztottak (szép nemzeti bélyeg ez a szó
És az aviticitas lelkét fönn tartja örökké);
(1: 443–445)

Az ősi birtok Werbőczy megfogalmazása szerint is elidegeníthetetlen és megterhelhetetlen volt, de a birtokzálog intézménye lehetővé tette kölcsön fejében való elzálogosítását.⁶⁴ Werbőczy által rögzített szabályként a nemesi birtokot az adós legfeljebb 32 évre adhatta zálogba – „miután harminckét évre kivettem ezen kis birtokot” – a szerződésben meghatározott kölcsönösszeg fejében: „s kifizettem mind az utolsó Fillérig.” (2: 395–398) A mindennapok gyakorlata azonban a 18–19. századra ezt a szabályt is átlépte, s ha ún. felülfizetéssel az adós ugyanattól a hitelezőtől újabb kölcsönt vett fel a zálogszerződés lejárta előtt, akkor a szerződés lejáratát 32 év után meg lehetett hosszabbítani:

Azt javasolta tehát: rontsunk a goromba vevőre,
Hogy, ha nem ad még a zálog-summára, mi rögtön
Perbe fogatjuk. Mely hadicselnek jó sikeréül
Másnap ezer pengőt nyomtam dagadó kebelemhez.
(2: 436–440)

⁶⁴ *Hármaskönyv* I. LXXX. cím; vö. Fogarasi 1839: 188. Érdeemes itt megjegyezni, hogy a szakirodalomban körvonalazódni látszik, hogy Arany jegyzőként Kövy Sándor híres munkáját, *A magyar polgári törvény* (Sárospatak, 1823.) ismerte és használta. Tekintettel arra, hogy Kövy a Sárospataki jogakadémia tanára volt, Debrecenben is ezt a munkát adták a jogot hallgató diákok kezébe. Mindez azonban nem zárja ki, hogy a kor kevés jogi munkái közül ismert másokat is, mint pl. Kelemen 1814; Szlemenics 1823.

Tömör, s egyben tökéletes összegzését adja a nemesi birtok elvesztésének az Arany által leírt kölcsön, és az ezzel összefüggő birtokzálog rendszer, amely néhány száz év alatt kialakult Magyarországon. De az ősiség elvének érvényesülése, s az azt érvényesítő perbeli szabályok is megengedték, hogy a nemesség vagy a maga vagy a másik nemes birtokát meg- és visszaszerezze.

...a magyar nemes ősi vagyonját
Tízszer eladja, ha kell, és visszapörölheti mindég;
Hogyha pedig más ad, vagy zálogosít is, olyasmit,
S őt – mert még nem is élt – meg nem kínálta vevője,
Jó kötekednie, mert vagy megnyeri, vagy szedi sok
Pótlékot, mi talán még jobb, mint nyerni sokára.
(2: 430–436)

A reformkori ország- vagy megyegyűléseken gyakran napirendre került az ősiség fenntartásának vagy éppen eltörlésének kérdése. Arany *Az elveszett alkotmány* harmadik énekében foglalja össze a reformkor megoldandó kérdéseit, közöttük az ősiséget, s azt az eposzra jellemző iróniával adja a fontolva haladók képviselőjének szájába:

Ingady ellenben kívánta, hogy „eltörülődjön”,
Mindazonáltal nem rögtön, mivel az sok elárvult
Hajdani nemzetség igényit meghiusítná,
Nem: hanem elvárván végét minden folyamatban
Lévő és ezután kezdendő ősi pöröknek.
(3: 246–250)

A reformkorban a nemesi családok eladósodását nemcsak a zálogba adott birtokok sokasága jelezte, hanem lehetővé vált váltót aláírni, amellyel az adós egy későbbi időpontban teljesíthetett. A fizetési ígéretnek váltóként való megjelenése és annak törvényi szabályozása épp arra az időre esik, amikor Arany aljegyzői tevékenységét megkezdte. A nemesség eladósodása mindennapos volt a reformkorban:

...anyám számos váltót kibocsátván,
A gaz kölcsönzők, gaz bírák dobra verették
Ingóit; kifogást sem hagyván tenni szegénynek,
Mellyet – háromszor legalább – tehet a nemes ember;
És hogy nem lévén hova nyúlnia, kénytelenüle
Fekvő birtokomat zálogba bocsátni...
(2: 410–415)

Werbőczy kifejezetten kárhozatosnak tartotta a kölcsönt, mert véleménye szerint az az apai vagyon elvesztéséhez vezet.⁶⁵ A mindennapi élet, a nemesi gazdaságok fejlesztése igényelte a beruházásokat. A nemességnek azonban gyakran nem volt elegendő tőkéje. Az ősiség és a birtokzálog rendszere nem tette lehetővé az ingatlanforgalmat. Ezáltal a 19. században a váltó volt az, ami rövid időre készpénzhez juttatta a nemességet. Hiszen a magyar gazdaság fellendítése érdekében egyik oldalról szükség volt a hitelre, másik oldalról viszont még nem voltak adottak ennek gazdasági és törvényi feltételei. Ismert volt ugyan a váltó, amelynek szabályait már törvényben is rögzítették, de a nemesség még nem volt arra felkészülve, hogy ha a váltónak nincs fedezete, a hitelezők az egész vagyont elperelhetik. Arany *Az elveszett alkotmányban* főhőse apját úgy mutatja be, hogy Széchenyi *Hitel* című munkájának olvasása közben halt meg:

...sohasem kelt fel többé az ülésből!
Megborzadva veté lábához a könyvét, agyára
Szökkent vére, rövid pihegéssel hátrahanyatlott,
...árva levék!
(2: 282–286)

Arany nem kíméli a pazarló, félművelt köznemességet sem:

...néha hitelben
Vettük, ugar földünk bevetetlen hagyva miatta.
Ez gonoszul megyen így. Kinek egy garas a jövedelme
S hármat költ: az előbb, vagy utóbb, de bukásra jut egyszer.
(3: 89–93)

Majd az eposz hetedik énekében ismét bemutatja, mi lehet a következménye a fedezetlen vagy hamis váltók kibocsátásának. A hitelezőket, a tőzséreket így jellemzi:

Annyi elég hozzá: tőzsérek voltak ezek, kik
Szántani bár soha nem szoktak, sem vetni, az égnek
Varjaiként bőven táplálkoznak, kiszemelvén
A magot, amellyet más hinte barázdaközökre.

⁶⁵ „Ámbár zálogos jószágokat nem csak bírni és kezelni kárhozatos és az üdvösséggel ellenkező dolog, hanem rólok még valamit írni is szörnyűségnek látszik.” *Hármaskönyv* I. LXXX. cím 1.§.

Markaik elvénült váltókkal telve valának,
Mellyeknek rögtön kicserélését követelték
Jobb hitelű pénzzel: bankjeggyel, arannyal, ezüsttel.
(7: 9–15)

A népi jogtudat komplex értelmezési lehetőségei Arany eposzában

A tanulmány keretei között a *népi jogtudat* megjelenését vizsgáltuk Arany eposzában. Elsősorban arra kerestük a választ, miként viszonyul Arany „*népi tudalom*” fogalma a népi jogtudat komplex értelmezéséhez, amely magában foglalja a mindennapokban egymást kiegészítő, de mégis elkülönülő két pólust: a rendi kötődésű szokásjogot és a kisközösségek életét szervező szokást, jogszokást. A tanulmány elsősorban a reformkor nemeseinek a tradicionális szokásjog és az új polgári társadalom törvényi szabályozása, a régi, hagyomány szentesítette szabályozás és az új, „kapott” jogszabályok közötti hánykódását tekinti eposzi léptékkal megfogalmazható propozíciónak. Arany János eposza, *Az elveszett alkotmány* kitűnő társadalom- és korrajz, amely a „jog és irodalom” szempontjából azért fontos, mert arra keresi a választ, hogy a törvényekben és a Werbőczy István törvényként tisztelt *Hármaskönyvében* rögzített normák miképpen egészülnek ki a mindennapi jogszokásokkal. Miként éli meg a nemesség a maga szabadságjogait, illetve kötelezettségein túl hogyan szervezi meg mindennapjait a jogokból kizárt jobbágyság. Arany sokszor csak egy-egy utalással jelzi a meglévő „joggyakorlatot” – például gyámi számadástétel elmulasztása, az uzsora megjelenése, a korteskedés világa –, de ebben gyakran több évszázados gyökerű szokások, jogszokások jelennek meg.

A tanulmány célja a sokoldalúság bizonyítása volt, a teljeskörűsége nem vállalkozhatott, hiszen egyrészt egyetlen eposz is – így az általunk választott *Az elveszett alkotmány* is – jóval több normát jelenít meg, mint amely elemzése, vagy csak kiemelése e keretek között megvalósítható. Másrészt Arany János eposzainak rendkívüli gazdagsága fényében töredékes mindaz, amelynek leírására vállalkozhattunk. Ha pedig a balladákat, költeményeket is e körbe vonjuk, szembetűnő, hogy mindinkább a jogtudat másik pillére, a jogszokás válik dominánssá. Mégis igyekeztünk felmutatni, hogy a jogot is tanult és a joggyakorlatot is ismerő Arany János miként tudta megénekelni a magyar reformkor változó társadalmát és annak dichotom jogéletét – „a fent”, a törvények és „a lent”, a szokások, a jogszokások oldaláról.

Források

- Arany 1951: ARANY János *Összes Művei, II: Az elveszett alkotmány, Toldi, Toldi estéje*, s. a. r. VOINOVICH Géza. Bp., Akadémiai Kiadó, 1951.
- Arany 1968: ARANY János, *Összes Művei, XI: Prózai Művek 2, 1860–1882*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1968.
- Arany 1982: ARANY János *Összes Művei, XVI: ARANY János Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, a Tompa Mihállyal folytatott levelezést s. a. r. BISZTRAY Gyula, a Kertbeny Károllyal és Szilágyi Istvánnal folytatott levelezést s. a. r. SÁNDOR István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.
- Fogarasi 1839: FOGARASI János, *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei Kövy Sándor után*, Pest, Beimel József betűivel, 1839.
- Kelemen 1814: KELEMEN, Emericus, *Institutiones juris privati Hungarici*, Pest, typis Joannis Thom. Trattner, 1814.
- Kemény 1983: KEMÉNY Zsigmond, *A kodifikáció és történelmi iskola = Korkívánatok: Publicisztikai írások 1837–1846*, szerk. RIGÓ László, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1983, 18–31.
- Kónyi 1903: *Deák Ferenc beszédei, I, 1867–1868*, összegy. KÓNYI Manó, Bp., Franklin Társulat, 1903.
- Kossuth 1949: KOSSUTH Lajos, *Országgyűlési Tudósítások, III*, szerk. BARTA István, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1949.
- Kövy 1823: KÖVY Sándor, *Elementa jurisprudentiae hungaricae: Andreas Nádaskay*, Sárospatak, 1823.
- Szlemenics 1823: SZLEMENICS Pál, *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*, Pozsony, Snischeck Károly G. betűivel. 1823.
- Werbőczy 1990: WERBŐCZY István, *Tripartitum*, Bp., Téka Kiadó, 1990.

Hivatkozott Irodalom

- Barta 1953: BARTA János, *Arany János*, Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1953.
- Barta 2003: BARTA János, *Arany János eposzirói pályakezdése* (Az elveszett alkotmány) = B. J., *Arany János és kortársai*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003.
- Béli 1999: BÉLI Gábor, *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog*, Bp.–Pécs, Dialóg, Campus Kiadó, 1999.
- Bognár 2009: BOGNÁR Szabina, *Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokásgyűjtés tudományos programja = Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 292–309.
- Bognár 2010: BOGNÁR Szabina, „Mivé lesz a styl?": *Tagányi Károly történetirői pályakezdése = „Alattad a föld, fölötted az ég...”: források, módszerek és útkeresések a történetírásban*, szerk. BALOGH Margit, Bp., ELTE BTK, 2010, 201–224.
- Bognár 2012: BOGNÁR Szabina, *(Lokál)patriotizmus és tudományos helytörténetírás: Tagányi Károly helytörténetirői munkássága*, Modern Magyarország, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának folyóirata. 2012 (1.), 62–85.
- Bognár 2013: BOGNÁR Szabina, „...a hazai gazdaságtörténet alapítójának és mesterének hálás ragaszkodással...” *Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle élén (1894–1901)*, *Ethnographia*, 2013 (124.) 3., 273–297.
- Bónis 1943: BÓNIS György, *Jogtörténet és művelődéstörténet*, Magyar Jogi Szemle, 1943 (24.), 288–293, 341–346.
- Bónis 1948: BÓNIS György, *Szabadság és alkotmány Rákóczi Emlékirataiban*, Puszták Népe, 1948 (3.), 3., 155–164.
- Dávidházi 1992: DÁVIDHÁZI Péter, „Hunyt mesterünk”: *Arany János kritikusi öröksége*, Bp., Argumentum Kiadó, 1992.
- Domokos 2009: DOMOKOS Mariann, *Szerzői jogi kérdések 19. századi folklórszövegek kapcsán = Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 228–263.

Eötvös 2007: EÖTVÖS József, *A falu jegyzője*, Bp., Kossuth Kiadó, 2007.

Fekete–H. Szilágyi 2011: *Iustitia modellt áll: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*, szerk. FEKETE Balázs, H. SZILÁGYI István, Bp., Szent István Társulat, 2011.

Fekete–H. Szilágyi–Könczöl 2009: *Iustitia kirándul: tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*, szerk. FEKETE Balázs, H. SZILÁGYI István, KÖNCZÖL Miklós, Bp., Szent István Társulat, 2009.

Fekete–H. Szilágyi–Nagy 2013: *Iustitia mesél: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*, szerk. FEKETE Balázs, H. SZILÁGYI István, NAGY Tamás, Bp., Szent István Társulat, 2013.

Gelencsér 2014: GELENCSÉR József, „Őseink szokásait követtük...” (*Jogtörténet, jogi népszokás, művészet*), Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2014.

Gyulai 1908: GYULAI Pál, *Szépirodalmi szemle* = Gy. P., *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Bp., 1908.

Horváth 2011: HORVÁTH Attila, *Arany János jogi esetei = Iustitia modellt áll: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*, szerk. FEKETE Balázs, H. SZILÁGYI István, Bp., Szent István Társulat, 2011, 25–38.

Husztai 2012: HUSZTI Tímea, *Kodifikáció vagy szokásjog? Szalay László, Kemény Zsigmond és Szász Károly nézetei = Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2012. november 8.*, szerk. NAGY Ágoston, Miskolc, Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa, 2012, 48–54. <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/csv/kiadvany.php?item=59> (Letöltés:2016.05.15.)

Kajtár 1986: KAJTÁR István, „Méltóságod lábainál azért hullok térdre.” *Fogvatartottak kérvényezési szokásai a Bach-korszak elején*, *Studia Iuvenum, Series Iuridica*, 1986/3. 69–81.

Kajtár 2001: KAJTÁR István, *Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei*, *Jura*, 2001 (7.) 1. 123–127.

Kajtár 2004: KAJTÁR István, *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe: Institutiones iuris*, Bp.–Pécs, Dialóg, Campus, 2004.

- Kajtár 2009: KAJTÁR István, *Jogi kultúrtörténeti szövegek a tradíció és a modern határán = Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 47–62.
- Kajtár 2014: KAJTÁR István, *A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben = Tanulmányok Tárkány Szűcs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére*, szerk. NAGY Janka Teodóra, Szekszárd, PTE Illyés Gyula Kar, 2014 (*Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Könyvtár*, 1), 57–63.
- Kérészy 1935: KÉRÉSZY Zoltán, *A jogszokás derogatórius erejének kérdése a magyar jogi irodalomban*, Szeged, 1935 (*Acta Jur. et Pol.*, 7).
- Kiss 2008a: KISS Anna, *Repül a nehéz kö: ki tudja, hol áll meg? (Bűnös-e Toldi Miklós) = K. A., Bűnbe esett irodalmi hősök*, Bp., Publicitas Art Média Kft. Kiadó, 2008, 33–38.
- Kiss 2008b: *Jog és irodalom: Bűnbe esett irodalmi hősök*, szerk. KISS Anna, Bp., Publicitas Art Media Kft., 2008.
- Kiss 2010: KISS Anna, *Bűntények a könyvtárszobából*, Bp., CompLex, 2010.
- Kohler 1883–1884: KOHLER, Josef, *Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz*, Würzburg, Stallel, 1883–1884. (<https://archive.org/details/shakespearevord00kohgoog> (Letöltés: 2016.05.06.)
- Kovács 2007: KOVÁCS Béla Sándor, *Jogi jelenségek Arany János műveiben, szakdolgozat*, (konzulens KAJTÁR István), Pécs, 2007.
- Künßberg 1925: KÜNßBERG, Eberhard v., *Rechtsgeschichte und Volkskunde = Die Volkskunde und ihre Grenzgebiete: Jahrbuch für Historische Volkskunde*, Berlin, Wilhelm Fraenger, 1925, 67–125, 314–327.
- Künßberg1936: KÜNßBERG, Eberhard v., *Rechtliche Volkskunde*, Halle, Max Niemeyer Verlag, 1936.
- Künßberg 1952: KÜNßBERG, Eberhard v., *Rechtsbrauch und Kinderspiel*, Heidelberg, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften; Philosophisch-historische Klasse, 1952².

- Künßberg1963: KÜNSSBERG, Eberhard v., *Rechtsgeschichte und Volkskunde*, Graz, Böhlau, 1963.
- Lancendorfer 2009: LANCZENDORFER Zsuzsanna, *Jogtörténeti források és adatok jelentősége egy népballada-kutatás kapcsán = Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 214–227.
- Majtényi 2014: MAJTÉNYI Balázs, *Fekete Balázs–H. Szilágyi István–Nagy Tamás (szerk.): Iustitia mesél. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2013), *Állam- és jogtudomány*, 2014 (55.) 2., 92–96.
- Mezey 2006: *Processzusok, rituálék és szimbólumok a falusi tisztségviselők körében a 18-19. században*, szerk. MEZEY Barna, Bp., Gondolat Kiadó, 2006 (Bibliotechia Iuridica. Az ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Tudományos Kiadványai: Acta Congressuum, 14).
- Mezey 2011: *A szimbólumok üzenete: a jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*, szerk. MEZEY Barna, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2011 (ELTE Jogi Kari Tudomány, 14).
- Mezey–Nagy J. 2009: *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2009.
- Nagy J. 1995: NAGY Janka Teodóra, *A jogi népszokásgyűjtés (1939–1948) történetének Jász-Nagykun-Szolnok megyei vonatkozásai = Tanulmányok és közlemények*, szerk. UJVÁRY Zoltán, Debrecen–Szolnok, 1995, 339–345.
- Nagy J. 1998: NAGY Janka Teodóra, *Jogi néphagyományok két gömöri faluban*, Debrecen, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, 1998.
- Nagy J. 2000: NAGY Janka Teodóra, *A jogi néphagyomány- és népszokáskutatás eredményei, alternatívái, a jogi néprajz alapkérdései az ezredfordulón = Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*, szerk. CSERI Miklós, KÓSA László T. BERECZKY Ibolya, Szentendre, 2000, 99–120.
- Nagy J. 2002: NAGY Janka Teodóra, *A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon – különös tekintettel a föld- és faluközösségek felbomlásának időszakára*, Szekszárd, 2002.

- Nagy J. 2003: NAGY Janka Teodóra, *A magyar jogi néprajzkutatás eredményei és alternatívái* = TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, *Magyar jogi népszokások*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2003², 851–863.
- Nagy J. 2009: NAGY Janka Teodóra, *A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében* = *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 83–95.
- Nagy J. 2011a: NAGY Janka Teodóra, *European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life* = *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*, szerk. BÉLI GÁBOR, DUCHONOVÁ Diana, FUNDARKOVÁ Anna, KAJTÁR István, PERES Zsuzsanna, Pécs–Bratislava, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011, 377–386.
- Nagy J. 2011b: NAGY Janka Teodóra, *The Legal Ethnography in Reflection of the Hungarian Research*, *Central European Political Science Review*, 2011, 45., 74–93.
- Nagy J. 2011c: NAGY Janka Teodóra, *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomásához* = *A szimbólumok üzenete: a jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*, szerk. MEZEY Barna, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2011 (*ELTE Jogi Kari Tudomány*, 14), 345–354.
- Nagy J. 2013a: NAGY Janka Teodóra, *Folk Tradition as Reflected in the Court Decisions of the Hungarian Courts in the 19th and 20 th Centuries: The Study on Legal Ethnography* = *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, szerk. Maciej MIKOŁAJ, Doroty MALEC, Waław URUSZCZAK, Krakow, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2013 (*Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 5), 31–36.
- Nagy J. 2013b: NAGY Janka Teodóra, *A népi jogéletkutatás történeti jogtörténeti forrásai a Dél-Alföldön*, = *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*, szerk. BALOGH Elemér, HOMOKI-NAGY Mária, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013 (*Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*; 75), 505–511.
- Nagy J. 2013c: NAGY Janka Teodóra, *A jogi néprajzi kutatások és az Ethnographia*, *Ethnographia*, 2013 (124) 3., 297–320.

- Nagy J. 2013d: NAGY Janka Teodóra, *A községi bíraskodás az 1911. évi I. törvény szabályozásában és a joggyakorlatban: Bónis György és tanítványai jogi néphagyománygyűjtése Tápén = A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon: V. Szegedi Jogtörténeti Napok*, szerk. HOMOKI-NAGY Mária, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 177–188.
- Nagy J. 2013e: NAGY Janka Teodóra, *Közvélemény-büntetések a Jászkunságban = Jászkunság kutatása*, szerk. BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, MÉSZÁROS Márta, Kiskunfélegyháza, Kun Összefogás Konzorcium, 2013, 346–360.
- Nagy J. 2014a: NAGY Janka Teodóra, *A népi jogélet kutatása Erdélyben 1939–1948 között = Határjelek és hagyásfák: A hetvenedik életévébe lépő Bárth János tiszteletére írott tanulmányok*, szerk. KOTHENCZ Kelemen, Baja, Türr István Múzeum, 2014 (Bajai dolgozatok, 18), 547–593.
- Nagy J. 2014b: NAGY Janka Teodóra, *A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, Néprajzi Hírek*, 2014 (43.) 4., 74–76.
- Nagy J. 2014c: NAGY Janka Teodóra, *A magyar népi jogéletkutatás és az erdélyi gyűjtések (1939–1948)*, 2014, Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 22, 2014, 95–108.
- Nagy J. 2014d: NAGY Janka Teodóra, „*Ítéltetett Makó város bírása és tanácsa által...*”: *normakövetés és normaszegés Makó népi jogéletében (1781–1821)*, URBS: Magyar Várostörténeti Évkönyv, 10, 2014, 123–139.
- Nagy T. 2007a: NAGY Tamás, *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények, Iustum Aequum Salutare*, 3, 2007 (2.), 57–70.
- Nagy T. 2007b: NAGY Tamás, *Jog és irodalom - tézisek helyett, Jogelméleti Szemle*, 2007 (2.) 17. <http://jesz.ajk.elte.hu/nagyd30.html>. (Letöltés: 2016. 04.15.)
- Nagy T. 2010: NAGY Tamás, *Josef K. nyomában – jogról és irodalomról*, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2010.
- Nagy T. 2011: NAGY Tamás, *Jog, irodalom, intertextualitás = Ratio legis, ratio iuris: liber amicorum : studia A. Tamás septuagenario dedicata: Ünnepi tanulmányok Tamás Andrást tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, szerk. GERENCSÉR Balázs, TAKÁCS Péter, Bp., Szent István Társulat, 2011, 38–47.

- Nagy T. 2012: NAGY Tamás, *Law, literature and intertextuality*, Acta Juridica Hungarica: Hungarian Journal of Legal Studies, 2012 (53.), 1., 62–71.
- Németh G. 1970: NÉMETH G. Béla, *Arany János = N. G. B., Mű és személyiség*, Bp., Magvető Kiadó, 1970, 7–41.
- Nyilasy 1998: NYILASY Balázs, *Arany János*, Bp., Korona, 1998.
- Papp 1948: PAPP László, *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*, Bp., Néptudományi Intézet, 1948.
- Péter 2012: PÉTER László, *Arany János: A hamis tanú: Keletkezéstörténet*, Kortárs, 2012 (56.) 6. <http://www.kortaronline.hu/2012/06/arany-janos-a-hamis-tanu/11170> (Letöltés: 2016. 05. 15.)
- Réső Ensel 1867: RÉŚŐ ENSEL Sándor, *Magyarországi népszokások*, Pest, 1867.
- Riedl 1887: RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1887.
- Rixer 2012: RIXER Ádám, *Jog és szépirodalom*, Iustum Aequum Salutare, VIII, 2012/2., 165–193.
- Schempf 1990: SCHEMPF, Herbert, *Zwischen Rechtssoziologie und ethnologischer Rechtsforschung: Zum Forschungsfeld der Rechtlichen Volkskunde*, Neue Instanz, 1990/2, 61–65.
- Schempf 2001: SCHEMPF, Herbert, *Rechtliche Volkskunde = Grundriß der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*, szerk. Rolf W. BRENDNICH, Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 2001³, 423–443.
- Sebestyén 1917: SEBESTYÉN Gyula, *Arany János és a hagyomány*, Ethnographia, 1917 (28.), 1–3. sz., 1–6., 4–6. sz., 184–196.
- Solymossy 1917: SOLYMOSSY Sándor, *Arany János népiessége*, Ethnographia, 1917 (28.), 1–3. sz., 7–21.
- P. Szabó 2009: P. SZABÓ Béla, *Közmondásos jogtudás. Gondolatok a jogi közmondások hazai kutatásának lehetőségeiről = Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 185–199.

- Takáts 2002: TAKÁTS József, *Arany János szokásjogi gondolkodása*, ItK, 2002 (106.), 3–4.
<http://www.itk.iti.mta.hu/megjelent/2002-34/takats.pdf> (Letöltés 2016.05.15.)
- Takáts 2008: TAKÁTS József, *Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijárat, 2008.
- Tárkány Szücs 1944: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, *Jogi elemek a kalotaszegi népmesékben*, Kolozsvári Szemle, 1944, 137–145.
- Tárkány Szücs 1970: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, *Népi jogtudat Tömörkény István műveiben*, Ethnographia, 1970 (81.), 421–429.
- Tóth 2002–2003: TÓTH Ágnes, *A debreceni felsőoktatás történetének levéltári forrásai*, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXIX, Debrecen, 2002–2003, 379–389.
- Varga 2007: VARGA Csaba, „Irodalom? Jogbölcselet?“, *Iustum Aequum Salutare*, III, 2., 2007, 119–132.